

УДК 821.161.209'05Сковорода

Мусій В. Б.

доктор філологічних наук, професор,
завідувачка кафедри загального та слов'янського літературознавства
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Французький бульвар 24/26, Одеса, Україна, 65058
valentinanew2016@gmail.com
ORCIDiD0000-0002-9641-7753
[https://doi.org/10.18524/2307-8332.2021.1\(23\).251878](https://doi.org/10.18524/2307-8332.2021.1(23).251878)

**ДО ПИТАННЯ ПРО СОНЯЧНІСТЬ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ
ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ**

Статтю присвячено виявленню сенсів та місця константи «світло» у творах Григорія Савича Сковороди. Обґрунтовується думка про її структуроутворюючу роль у створеній ним картині світу, що у свою чергу є підтвердженням тези про життєствердність, «сонячність» світосприйняття митця-філософа. Об'єктом аналізу були вірші та філософський трактат Сковороди 1776 року «Книжечка, що називається Silenus Alcibiadis...». Виходячи з багатозначності константи «світло», авторка статті виявила такі її сенси: «день, світлий час доби, вітання усього в природі, пора сяйва сонця», де сонце – знак того кола життя, яке проходить людина («вік золотих літ»); «щастя, про яке кожен мріє». Це також духовна частка людини. Пізнання світла ототожнюється з пізнанням себе, а це, у свою чергу – провідний принцип концепції людини Сковороди. І решти решт образ світла-сонця – прояв мудрості Бога, обов'язкова складова світобудови.

Виходячи з наявності у філософській системі Григорія Сковороди ідеї світла як божественної енергії, яку розлито по всьому земному світу, авторка статті робить висновок про його близькість до ідей ісихазму. Людина, згідно з концепцією ісихастів, шляхом концентрації на своєму внутрішньому світі, духовного удосконалення стає Богоподібною, тобто спроможною впливати на світ та робити його досконалим відповідно до божественного плану світоустрою. Ідеї ісихазму мали вплив на концепцію двох світів, яка розвивається у трактаті «Книжечка, що називається Silenus Alcibiadis...». У статті ідеї трактату співвідносяться з міфологічними уявленнями про опозицію світла темряві, з містичними системами, з грецькою філософією, зокрема Епікура.

Ключові слова: *філософська поезія, авторське світосприйняття, константа, картина світу, семантика образу, ісихазм, Григорій Сковорода.*

Григорій Сковорода пройшов дуже тернистий земний шлях, на якому матеріальні негаразди були не найважчим випробуванням. Але перешкоди не завадили йому виявити усі барви своєї творчої натури, стати видатною постаттю світової культури, значною мірою випередити свій час. За словами Віри Сулими, такого «широкого світогляду, такого вільного розвитку думки, навіть в межах Християнських світоглядних цінностей, ще не розуміли і не схвалювали» [10, 130]. Як пише Юрій Барабаш, унікальність Григорія Сковороди полягає в по-

єднанні рис людини різних епох. На думку вченого, він не тільки завершує епоху бароко, але й знаменує перехід до нової епохи – розвитку самосвідомості. У його творчості, передусім в поезії, вже чітко виявляються елементи пісенної стихії, народної мови, і, що є головним – виражено (як ні у кого з його попередників) особистісне, ліричне [1, 274].

А ще Григорій Сковорода був незвичайно світлою, сонячною особистістю. Вражає не тільки глибина думок цієї геніальної натури, але й життєствердне світосприйняття цієї людини. Не випадково, що одна з центральних констант у творах Григорія Сковороди – «світло», («сонце»).

Мета нашої статті – обґрунтувати тезу про її структуроутворюючу роль.

Світло – це день, світлий час доби, вітання усього в природі, пора сяйва сонця:

А коли зійшла денниця,
То співа під той же час птиця.
Музика тут навкруг –
У повітрі шум і рух... [9, I, 60].
Як тільки сонце вечір запалило
І темне небо скрізь вже затремтіло,
На ньому узорі блиснули прекрасні,
Немов коштовні камені алмазні [9, I, 82].

Саме образ сонця пов'язаний з думкою про коло життя, яке проходить людина:

Коли ж від гріхів воскресну, вдягну я плоть небесну,
Ти в мені – в тобі вселюся
І солодкого нап'юся,,
З тобою в бесіді, з тобою в совіті,
Сонце зайде, сонце зійде –
Це вік злотих літ! [9, I, 59].
Світло – це щастя, про яке кожен мріє:
«Про щастя, наш ясний світло,
Про щастя, наш червоний колір!», – вигукує він [9, I, 61].

Світло – це пізнання себе. А самопізнання, як відомо, було провідним принципом концепції людини Сковороди: «Глянь, мабуть, всередину тебе: знайдеш друга всередину себе, знайдеш там другу волю, знайдеш в злий Блаженніший частку: У в'язниці твоєї там світло, в грязі твоєї там колір ... » [9, I, 66]. Характеризуючи «світ ідей» Сковороди, Л.В. Ушкалов звернув увагу на те, що ключове значення в його антропології належить поняттю «серце», яке, писав вчений, «можна потрактувати як “невидиму природу” психічного життя людини». Воно «наділене божественними рисами, найперше, вогненністю та неподільністю». «Сковородинське *серце*», за словами Л.В. Ушкалова, «можна характеризувати і як думку, і як щось схоже на царину позасвідомого, і як най-

світлішу височінь, і як найтемнішу безодню». Свою характеристику поняття «серце» у творах Сковороди учений підтвердив «статистикою». «Принаймні слово *серце* Сковорода вживає 1146 разів, прикметник *сердечний* – 106 разів, отже загалом 1252 рази. Якщо порівняти ці дані зі статистикою “божеських” слів, то виходить, що *серце* вживається Сковородою всього лише вдвічі рідше, ніж слово *Бог*, на 18,7% більше, ніж *Господь*, і в 2,4 рази частіше, ніж *Ісус Христос*» [11, 406]. На унікальність для того часу, коли жив мислитель, його концепції людини звернув увагу і М. В. Попович. З точки зору Григорія Сковороди, людина стає особистістю при умові, що вона свідомо, відповідно до свого вибору і пам'ятаючи про свою відповідальність «тче» «симфонію свого життя» з того різноманіття ниток, яке надала їй природа [7, 250].

Частіше ж образ світла-сонця супроводжує міркування Григорія Сковороди про мудрість Бога. Так, наприклад, у 26-ій Пісні до єпископа Іоанна Козловича, Слово Христа зазначено, як Сонце:

Шлях він направить до небес,
Сонце Христових зніши словес,
В ньому духовний видно плід,
Як в чистім плесі-дзеркалі квіт.
Агню подібно Христу,
Тихо очистить нечистоту [9, I, 74].

У пролозі до «Наркіс. Розмова про те: пізнай себе» образ світла-сонця присутній в опозиції «матеріальне – духовне». З одного боку – преклоніння перед матеріальним, земним, обожнювання земних царів, служіння ідолам з головами-сонцями. З іншого – сонце як ознака духовної віри, сяяння духовної віри. Тобто поет протиставляє сяйво золота сяйву Христової мудрості:

...Ліпше було б йому десь перетворитись у золото, чи в коштовний камінь, чи... Стривайте! Він знайшов найліпше. Він перетворюється у володаря всього живого, в сонце! Ба! Хіба сонце і джерело одне і те ж? Гей! Сонце ж є джерело світла. Джерело водне дарує струмені вод, напоюючи, прохолоджуючи, змиваючи бруд. Вогненне-бо джерело посиляє проміння світла, просвічуючи, зігріваючи, омиваючи морок. Джерело водне водному морю початок. Сонце ж є глава вогненному морю. Але як це може статися, щоб людина перетворилась у сонце? Коли це неможливо, то чому вістить істина: «Ви світло для світу». <...>.

О лицеміри! Не за лицем судіте, а за серцем. Гей! Сонце є джерелом. Бо хіба не може бути Божа людина сонцем? Сонце-бо не за лицем, а за джерельною силою є джерелом. Так і людина Божа, що дарує животворні струмені і проміння Божества випускає, є сонцем не за сонячним лицем, але за серцем [9, I, 152].

У зверненні «Люб'язний приятелю!» (П. Ф. Панкову) зустрічаємо безпосереднє уподібнення Сонця і Біблії: «Сонце всіх планет і цариця Біблія з тайнотворених фігур, притч і подобиш утворена» [9, I, 102]. Нарешті, світло – обов'язкова складова світобудови. Без нього цілісність (гармонійність) життя немислима:

Вже хмара пройшла.
Райдуга в небі грає.
Нудьга пропливла.
Цілий світ любо сяє.
І весело серцю на сю чисту погоду,
Коли світу злого стиха лютий подув... –

починає він один з своїх віршів. А завершує його формулюванням свого уявлення про цілісність, складовими котрого є «весілка, світло, олива, верем'я й життя...» [9, I, 64].

Наведені приклади з творів Григорія Сковороди підтверджують, що для нього нерозривними були поняття «світло» і «істина». Про це, зокрема, свідчить і вірш «Про Святу Вечерю, або про вічність», у якому втілено концепцію двох натур – видимої і невидимої. У цьому творі слово «світло» вжито 13 разів. Закликаючи свій «правильний розум» піднятися швидше від «тіней», він вигукує: «Дужий, здолаєш ти все, сповнений світлом, прозриш». А потім звертається до «спільника» свого розуму – духу:

Світло моє, поведи враз зі мною ще спільника мого –
Дух мій, що радо тобі волю свою віддає.
Сонця ти промінь і тінь тебе, видного, вже не сховає,
Речі без тебе нема... » [9, I, 97–98].

Для Сковороди життя невід'ємне від світла. «Медом солодким ти будь, світло моє ти, життя!» – закликає він. Але головним чином у цьому творі Григорій Сковорода пов'язує слова «розум» і «світло». Чотири рази він повторює: «...світлом ... ти мій розум сповниш»:

Й зробиш це, *світлом* коли враз ти *мій розум сповниш*.
Тіло як сили покинуть моє, ти будь разом зі серцем
Й розумом завжди моїм, світло моє ти й життя!
Тіла розваги мене як залишать, розродою будь ти!
Нею ти будеш, коли *світлом мій розум сповниш*.
Тіла багатств коли в мене немає, ти перським скарбом будь!
Й будеш ти ним лиш, коли *світлом мій розум сповниш*.
Чернь як почне проклинати мене, будь до мене ласкавий!
И будеш ласкавим, коли *світлом мій розум сповниш...*»
(курсив наш – В.М.) [9, I, 74–75].

Лише наповнившись сьйвом істини-світла, людина з «попелу», «тіні», з «ніщо» стає «сущим»:

Попіл я, тінь, ніщо.
Світлом як сповниш мене, тоді стану
Сутнє, річ – не як раніш...

Як бачимо, для того, щоб підкреслити значимість опозиції «тінь без світла / наповнена світлом сутність», Григорій Сковорода використовує такий художній прийом, як перенос. Він слово «сутнє» «відриває» від пов'язаних з ним «тоді стану», починає з нього наступний рядок і тим самим посилює увагу саме на ньому, надає йому ключове значення.

На ще один аспект у семантиці констант «світ» і «світло» звертає увагу сучасна італійська дослідниця Марія Грація Бартоліні. Характеризуючи позицію Григорія Сковороди як таку, що «ґрунтується на онтологічній структурі космо-су..., глибоко просякненого ідеєю *участі* та *повернення* Бога» і характерної для усієї неоплатонічної естетики, дослідниця, зокрема, спирається на думки поета і філософа про те, що, якщо божественний Логос є Світло, тоді земний логос, що походить від нього, має свою частку світла, *просвітлюючи* Людей для розуміння божественного Логоса» [2, 97].

Структуруютовою роль константа «світло» («сонце») виконує і в написаному Григорієм Сковородою в 1776 році трактаті «Книжечка, що називається *Silenus Alcibiadis*, тобто ікона алквіадська». Як пишуть автори приміток до двотомника творів (Київ, 2005) Марія Кашуба та Валерій Шевчук, він «посідає визначне місце у філософській еволюції Сковороди. У ньому філософ чітко формулює свою концепцію двох натур (видимої і невидимої, тлінної і вічної) і трьох світів (макрокосму – природи, мікрокосму людини і світу символів – Біблії). Цим він підводить філософську основу під своє вчення про спорідненість праці й людського щастя. Стверджуючи тезу про вічність створеної Богом матерії і її збереження при взаємопереході речей із одного стану в інший, він утверджує важливість внутрішньої, духовної природи, відкидаючи все зовнішнє, яке є лиш марновірство, забобони й джерело пустих суперечок, породжує війни й розбрат. Це стосується і релігійних обрядів, які для багатьох людей замінюють справжню віру» [9, II, 420].

Починається трактат з наведення точок зору на зміст сенсу життя найбільш близьких Сковороді філософів античності. На значення впливу саме цієї культури на мислителя звертає увагу багато вчених. Серед них – Т.С. Шевчук. Дослідниця акцентує увагу на тому, що, спираючись на античних поетів та філософів, Григорій Сковорода виражав своє власне світосприйняття, свою власну концепцію людини. Вона пише: «...у художньому доробку Г. Сковороди представлений виразний естетичний, філософський, богословський та історичний дискурс, у якому синтезовано здобутки різних галузей знання через звернення до загальних духовних категорій і класичних художніх образів-

сюжетів, пов'язаних із практичною та ідеальною сторонами життя. Образи античної міфології переважно розкриваються в контексті зміни автентичного образно-сюжетного ладу традиційної структури міфу, слугуючи ілюстративним матеріалом для доведення генеральної етико-філософської теорії мислителя – необхідності й важливості ідеї самопізнання» [13, 354]. Інша сучасна дослідниця, Марія Грація Бартоліні, уточнюючи сенс інтерпретації Сквородою епікурейської настанови на насолоду «теперішнім життям», пише, що перед нами «преображення природного часу через участь у христологічному взірці: як душа, що уподібнюється до Бога, він стає дзеркалом понадісторичного часу, втрачаючи всі діалектичні зв'язки з іншими частинами діахронічного ланцюга, розтягуючись у *motus perennisa*, який скасовує щоденне чергування *otium* і *negotium*» [2, 132].

У трактаті, про який йдеться у нашій статті, Скворода згадує Епікура, який закликав жити для веселощів серця, Платона, переконаного в тому, що вищою радістю для людини може бути тільки солодкість істини, Катона, який, за описами Цицерона, на якого посилається Скворода, любив на старості бенкети, «сповнені поживними для серця мудрими бесідами, що малюють невидиму, однак прекрасну картину істини, яка притягує всі їхні почуття і насолоджує» [9, II, 8]. Як бачимо, він обирає висловлювання тих мислителів, які вітали насолоду як сенс існування, «кураж», який був невід'ємний від мудрості. Адже, на думку Григорія Сквороди, і люди звичайні, що не заглиблюються в таємниці буття, навколишнього світу, погляд яких ковзає по поверхні, теж прагнуть веселощів. Однак, на відміну від тих, хто свідомо сприймає світ, вони лише «козлоголосять» [9, II, 9]. Найнебезпечніші серед них – ті, хто підкоряються забобонам. «Немає більш шкідливого, ніж те, що побудоване до головного добра, а стало розтлінним, – писав Г. Скворода. – І немає більш смертоносною для суспільства рани, ніж марновірство – листя для лицемірів, маска шахраям, заслона дармоїдам, стимул і підігрів для людей з дитячим розумом» [9, II, 10]. Позбавлення від цієї небезпеки може нести лише «істина Господня», яка, на думку Г. Сквороди, повинна, «як сонячний блиск по поверхні вод» [9, II, 11], з'явитися світу. «Істина, – писав він, – підносячи Іллю, перетворює її їх усіх» [9, II, 11]. Так вже у присвяті (зверненні до «вельмишановного пана... Тев'яшова», яке відкриває трактат), Скворода використовує поняття «світло» («сонце», «сяйво») і «істина» як тісно пов'язані. Нарешті, третім у системі структуроутворюючих для цього трактату понять є «начало». Про нього заявлено в «Сутність цієї книги» та «Переддвер'я, або ганок» – фрагментах, які розміщено після присвяти. У «Сутність...» визначається антиномія «початок і кінець», на який у «Переддвер'ї...» будується авторська версія апокрифічної легенди про двох приятелів, один з яких «жив у глибокій самотині» спілкувався лише з прекрасною і надзвичайно лагідною пташкою та шукав початок, намагаючись розв'язати тисячу шовкових і один фігурний вузол, а другий об-

рав життя у «співжитті», у якому «бавився» благодіяннями, добрим станом здоров'я та приємностями.

Основна частина трактату поділена на сімнадцять «розділів», кожен з яких так чи інакше розкриває сенс змісту константи «*начало*». Мислитель виходить з того, що начало і кінець утворюють у своїй взаємодії кільце, тобто плавно перетікають один одного і, таким чином, складають зміст Вічності. «У ній, – писав Сковорода, – так, як у кільці: перша й остання точка є та ж сама, і де почалося, там же й закінчилось» [9, II, 14]. У той же час, початок і кінець є те ж, що Бог, або вічність: «Нічого немає ні перед нею, ні після неї. Все у необмежених своїх надрах вміщує. І не їй щось, а вона всьому початок і кінець» [9, II, 14]. У кожній з речей, як впливає з другого розділу, можна помітити антиномію початок-кінець, а отже, вічність, зв'язок з Богом і величність. Навіть те, що «плоттю є ніщо», може бути великим завдяки «прихованою в собі сутністю»:

«*Дух животворить*» – пише Г. Сковорода. – Це дивне начало: у немічі – сила, у тліні – нетління, а у дрібниці є велич. Воно починаючи – кінчає, а кінчаючи – починає; народжуючи – губить, а погубляючи – народжує; протилежним лікуючи протилежне і ворожим премудро допомагаючи ворожому, як свідчить гострий філософських учнів вислів: «Unius iteritus est alterius generatio» – «Загибель одної речі народжує іншу істоту» [9, II, 16].

Третій же розділ, який безпосередньо продовжує міркування Григорія Сковороди про початок, повертає читача до топосу «сад», про який йшлося у частині «Переддвер'я, або Ганок». Цілком ймовірно, що цей образ був надзвичайно близьким самому мислителю: згадаймо хоча б, що найвідоміший свій поетичний цикл він назвав «Сад Божественних пісень». В даному ж випадку йдеться про те, що світ являє собою безліч садів. І звернемо увагу, як в цьому визначенні Всесвіту проявилася притаманна Г. Сковороді «сонячність» світовідчуття – для нього «всесвітній світ» є осередком радості, веселощів: «Глянемо тепер на всесвітній світ цей, як на звеселяючий дім вічного, як на прекрасний рай із незліченних садів, наче вінець із віночків...», – закликає він [9, II, 16]. Для усіх садів, з яких складається «всесвітній світ», є єдиний центр, єдине начало, або, за словами філософа, «один розумний циркуль». Правда, точніше все ж говорити про «світі» невидимі в «світі» видимому:

«Цей – риза, а той – тіло, цей – тінь, а той – дерево; цей – речовина, а той – образ, тобто основа, що містить речовинну грязь, як малюнок має свою фарбу. Отже, світ у світі – це вічність у тліні, життя у смерті, бадьорість уві сні, світло в п'тьмі, у неправді істина, у плачі радість, у відчаї надія» [9, II, 16].

Так Григорієм Сковородою була заявлена концепція двох натур – видимої і невидимої, тієї, що гине, і вічної. Вона поширюється і на один з провідних для будь-якої міфопоетичної моделі світу (*modus Vivendi*) символ світового дерева (*arbor mundi*):

«Все наповнюючи *начало* і світ цей, будучи тінню його, границь не має. Він завжди й всюди при своєму началі, як тінь при яблуні. У тім лиш різниця, що дерево життя стоїть і існує, а тінь зменшується; то переходить, то народжується, то зникає і є ніщо» [9, II, 16–17].

Таким чином, множинність має тимчасовий характер, вона всього лише тінь. Але завжди присутній початок, з якого виходить ця множинність. Так у системі Григорія Сковороди зливаються тимчасове і вічне, множинність і початок. У четвертому розділі Г. Сковорода називає ряд його символів. У їхньому числі – Сонце. Константа «світло» («сонце») займає в подальшому в тексті провідне місце. «За сонцем – ранок, світло, день, вогонь, промінь, блискавка, блиск, дрігі камені, золото, гарні й духмяні квіти тощо. Веселка, що дивно сяє, теж взята в образ», – пише мислитель [9, II, 17]. І тут він згадує ім'я пророка Зороастра («Зороастр зобразив сонцем із оцею піснею: «Почуй, блаженний, що маєш всевидяще вічне око!»). Інтерес філософа до цієї напівлегендарної особи не випадковий. По-перше, для міфології Стародавнього Ірану показовим був етичний дуалізм, що проявився в мотиві протистояння між істиною і брехнею, з якого і народився світ. Відповідно до одного з провідних джерел зороастризму – книзі «Бундахішн», творіння почав дух Ормазд (пізня форма імені Ахура-Мазда) в небесній, ідеальній сфері. На землі ж воно здійснилося як результат протиборства Ормазда з духом руйнування Ахриманом. У картині цього процесу виразився властивий іранської міфології гносеологічний дуалізм: «світ поділявся на дві сфери – земну, тілесну та духовну, потойбічне», і в кожній з них «відбувалася боротьба добрих і злих сил» [3, 561]. «Книжечка ...» Г. Сковороди будується на ствердженні необхідності відмови від помилкових, відсталих, забобонних уявлень, прославляння світла істинного знання. Але, як і Заратуштра, котрий в одній з Гат благав про підтримку в обох світах – тілесному і духовному, Григорій Сковорода в своєму трактаті розвиває погляд на існування двох натур: видимої і невидимої, того, що гине, і того, що вічне. Крім того, зороастризму (заратуштрізму) в найвищому ступені властивий культ сонця. Адже, як впливає з іранської міфології, спочатку духом Добра була створена духовна сутність Заратуштри, а в момент Вселенського протистояння Добра і Зла пророк, після того як він отримав тілесне втілення, знайшов і духовну сутність – був осяяний світлом істини, що линула з світового дерева. Тому цей «муж праведний» і описується в Авесті (Вендідад. Гл. 3) з дровами в руці (для священного вогню як головного предмету культу) і пучком священних гілок – баресманом. Поклоніння вогню тотожне захисту найкращого розпорядку

у Всесвіті. В одній з Гат пророк Заратуштра, відповідаючи Ахура Мазді на питання, на що він зважився, вигукує: «При кожному поклонінні вогню думати лише про найкраще у розпорядку...». Так з'єднуються поняття «світло» і «добро», тобто благодійність світла для Всесвіту [3, 563].

Безумовно, культ сонця притаманний більшості міфологічних, релігійних, містичних систем. Причому містики, а з філософією містицизму Григорій Сковорода познайомився під час свого перебування в Німеччині [10, 125], виходили з поділу людської природи на три частини, тому для них і кожна сонячна система містила три сонця. Про це, зокрема, свідчить наступний фрагмент роздумів Парацельса: «Є земне сонце, яке є причина всього тепла, і всі, хто можуть бачити, бачать сонце, а ті, хто сліпі, можуть відчувати його тепло. А є Вічне Сонце, яке є джерелом всієї мудрості, і ті, чий духовні здібності розбуджені до життя, побачать це Сонце і будуть усвідомлювати Його існування, але ті, хто не досяг духовної свідомості, все ж можуть відчути Його силу через внутрішню здатність, яка називається інтуїцією» [12, 162]. Уявлення містиків про те, що видиме сонце відображає світло духовного світу, оскільки «духовний світ є сфера причин, матеріальний світ є сфера наслідків і впливів, а інтелектуальний, або душевний, світ є сфера медитації» [12, 163], могли виявитися близькими українському філософу, оскільки були співзвучні його концепції трьох світів (макрокосму – природи, мікрокосму – людини і світу символів).

Не можна применшувати і роль національного образу сонця (світла) в процесі формування поглядів Г. Сковороди. Магдалена Ласло-Куцюк виявляє вплив народної легенди про прорубування вікон на структуру «Розмови П'яти Подорожних про істинне щастя в житті». З точки зору дослідниці, Сковорода інтерпретував цю легенду як космогонічну, перетворивши її на вихідний пункт для апофеозу сонця як початку творіння космосу. Адже, якщо співвіднести слова «вікно» і «око», можна зробити висновок, що вікно допомагає людині «розкрити» очі «до світу, до світла, вловити світло», що дозволяє злитися з космосом [5, 52]. Г. Сковорода не тільки звеличує сонце, ґрунтуючись на його ролі в космогонії, але також переносить роздуми про нього в план психологічний, приходячи до висновку, що душа без світла темна і невесела, щастя ж просвітлення наближає людину до осмислення законів світоустрою [5, 53]. І тут, на нашу думку, є зв'язок з ідеями вчення ісихазму, який, за словами П. М. Кралука, став невід'ємним елементом церковної культури в Україні XV–XVI ст., справив помітний вплив на українських діячів. Посилаючись на думку М. Грушевського, дослідник стверджує, що відгомони ісихазму (правда, уже трансформовані) можна зустріти в Україні й у пізніші часи, в Захарії Копистенського, Ісайї Копинського, Іоникія Галятовського, Паїсія Величковського, навіть у Г. Сковороди та П. Юркевича. «Зрозуміти без ісихазму українську соціально-філософську думку пізнього Середньовіччя і навіть ранньомодерного часу неможливо, – діходить до висновку П. М. Кралука. – Адже це вчення суттєво вплинуло на православну богословську думку і на православну духовність» [4,

131]. Ми бачимо прояв зв'язку Григорія Сковороди з ісихазом у його звеличунні сонця. Як звісно, саме розуміння природи божественного світла як енергії, якою проникнутий увесь світ, який завдяки цьому потенційно причетний до Бога, є принциповим для ісихазму. Відповідно до ісихастів, і людина, яка спроможна сприйняти божественну енергію, може стати богоподібною. Звідси – система вимог до людини, яка повинна радикально змінити своє життя, а потім – перетворити й світ. «На відміну від янголів, – коментує вчення ісихастів Є. Сідоріна, – призначення людини можна побачити саме у Божественній співдіяльності. Адже творчість є спільною дією людини з Богом, теургією, що є продовженням Божої справи» [8, 136]. Звідси й роздуми про проїнятість душі людини світом як божественною енергією.

Єдиним пам'ятником Начала для Сковороди була Біблія, що відкрилася повідомленням про те, що «Спочатку було слово». І слово це було до Бога. «Коли ж вона зроблена до Бога і для Бога, тоді ця богодишася книга і сама стала Богом», – підсумовує він в п'ятому розділі свого трактату. А в шостому зближує константи «початок» і «світло», оскільки Бог є основа основ, а сонячне світло – фігура Бога. Нагадав про Слово Бога («Хай буде світло!»), Григорій Сковорода пише:

«Отже, раптом сонячне світло огорнуло блиск слави Божої і образ постаті його, а тлінь світила цього стала *сонцем правди* і поселенням *істини*, як тільки *Вічний* заснував у сонці поселення своє» [9, II, 20]. І далі: «А щоб із двох сутностей, що становлять одне, не утворилася суміш, а з неї ідопоклоніння, то розділив Творець між світлом слави своєї і між птьмою тліні нашої, між істиною і між тінню... І назвав світло істини днем, а тїнь овиду птьму – ніччю...» [9, II, 20].

Якщо ж є світло і життя, що «вселилися» «на небі і в хмарі», повинні бути тьма і смерть, які «в воді і море вмістилися». Ввівши бінарну опозицію «життя / смерть», Г. Сковорода в наступному, восьмому розділі звертається до есхатологічних мотивів, присутніх в промовах пророків: «зірки впадуть»; «сонце померкне»... Таким чином, якщо до цього, з першого по шостий розділи своєї «Книжечки...», Григорій Сковорода писав про Начало всього сущого, нарешті, неминучим стало міркування про кінець. Але переживання мислителем незбіжності смерті вільно від трагізму тому, що момент загибелі завжди пов'язаний з моментом відродження. Саме так, як відомо, завершується переважна частина есхатологічних сказань. Ось і Сковорода в своєму трактаті пише: «Тоді померкне сонце, розривається вся фігуральна завіса, а світає ранок *всесвітнього й премирного воскресіння*» [9, II, 23]. Подібне життєстверджуюче сприйняття антиномії «початок-кінець» проявляється і в наступному, дев'ятому розділі, де, зокрема, філософ повертається до константи «світло» («сонце»): «... джерело й центр світла є сонце», – пише він. Тому явище сонця для нього – це не тільки

відновлення спокою для усієї «тліні», але, перш за все, момент прославлення творця:

Пітьма її і вечір приводить до розуму, плач усієї тліні, а ранок і світлопронісне сонце голосно проповідує радість сяючої *Вічного* слави. «Небо звіщає про Божю славу...» [9, II, 24].

В декількох наступних розділах, де Скворода дає свій коментар символіки біблійних притч про сні фараона, жертву Авраама, сім хлібів і так інше, він кожен раз оперує поняттям «сонце», наполягаючи на неприпустимості буквального їх тлумачення. Біблія – це символічний Світ, наблизившись до якого кожна людина становиться причетною до стихії світла-істини, «в Біблії одне на лиці, а інше в серці» [9, II, 33]. Тому, завершуючи трактат, Г. Скворода пояснює, коментує своє звернення у назві свого твору до Алквіадської ікони. Вона, пише Скворода, «з лиця була жартівлива, а всередині ховала Божу велич» [9, II, 33]. Так і Біблія містить в собі образи-символи, що дарують істину лише тому, хто постігнув всю їх багатозначність. І провідне місце серед цих образів-символів, з точки зору, Г. Сквороди, належить сонцю, нерозривно пов'язаному з життям, радістю, істиною, добром.

Список використаної літератури

1. Барабаш Ю. Вулиця крокодилів / Невський проспект. І поза ними. Київ: Темпора, 2017. 208 с.
2. Бартоліні М. «Пізнай самого себе». Неоплатонічні джерела в творчості Г. С. Сквороди / переклад с итал. М. Прокопович за участ. К. Новікової; наук. ред. перекладу О. Сирцова. Київ: Академперіодика, 2017. 160 с.
3. Брагинский И.С., Лелеков Л. А. Иранская мифология. *Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2 т.* – Москва, 1987. Т. 1. С. 560–565.
4. Кралюк П.М. Історія філософії України: навчальний посібник. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. 652 с.
5. Ласло-Кушок М. Апофеоз світла у творчості Григорія Сквороди. *Слово і час*. 1990. № 3. С. 51–59.
6. Лебеденко А.А. Учение Сердца Григория Сквороды: концепция цельности человека и мира. *Живая этика и наука*. 2013. № 2. С. 143–161.
7. Попович М.В. Григорій Скворода: Філософія свободи. Київ: Майстерня Білецьких, 2008. 256 с.
8. Сідоріна Є. Ісихастська практика духовного сходження як нова антропологічна стратегія. *Вісник КНТЕУ*. 2017. № 2. С. 130–139
9. Скворода Г. Твори: У двох томах. Київ: ТОВ «Видавництво “Обереги”», 2005. Т. 1–528 с.; Т. 2–480 с.
10. Сулима В. Розум небесний, розум земний. *Київ*. 1997. № 11–12. С. 124–132.
11. Ушкалов Л.В. Творчість Григорія Сквороди в дзеркалі статистики. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. науков. праць / Відп. ред. М. Крикун*. Львів, 2006–2007. Вип. 15. С. 400–407.
12. Холл М.П. Энциклопедическое изложение масонской, герметической, каббалистической и розенкрейцеровской символической философии. Новосибирск: «Наука», Сибирская издательская фирма РАН «КСП», 1997. 794 с.
13. Шевчук Т.С. На перехресті епох: антична література у творчості Григорія Сквороди. Ізмаїл: СМІЛ, 2010. 360 с.

Valentina Musiy

Odessa I. I. Mechnikov National University
Department of General and Slavic Literary Criticism
valentinanew2016@gmail.com
ORCIDiD 0000-0002-9641-7753

**TO THE QUESTION OF THE “SUNNY” NATURE OF THE
WORDVIEW OF HRYHORII SKOVORODA**

The article is devoted to revealing the meanings and place of the constant «light» in the works of Hryhorii Savych Skovoroda. The idea of its structural role in the picture of the world created in Skovoroda's works is substantiated. In article the thesis about the viability, «sunshine» character of the worldview of such outstanding and original artist-philosopher as Skovoroda.. The object of analysis is the poems and philosophical treatise «Booklet called Silenus Alcibiadis” (1776). The author of the article bases on the ambiguity of the constant «light» and finds the following meanings: «day, daylight hours, greetings to all in nature, time of sunshine», “a sign of the circle of life that passes man («golden age»)”; «happiness that everyone dreams of». It is also the spiritual part of human because, Skovoroda identified the cognition of light with self-knowledge, which, in turn, was the guiding principle of his conception of man. After all, the image of the light and of the sun was a manifestation of the wisdom of God, a necessary component of the universe.

Basing on the presence of the idea of light as a divine energ, which is spread throughout the earth, in the philosophical system of Hryhorii Skovoroda, the author of the article concludes that this poet and philosopher was close to the ideas of hesychasm. According to the concept of hesychasts, each person becomes God-like with the help of concentrating on his inner world, spiritual perfection. As a result of inner transforming such person becomes capable to influence the world and make it perfect according to the divine plan of the world order. The ideas of hesychasm influenced the Skovoroda's concept of two worlds, which is developed in his treatise «Booklet called Silenus Alcibiadis”. In the article the ideas of treatise are correlated with mythological ideas about the opposition of the light to darkness, with mystical systems, with Greek philosophy, in particular Epicurus.

Key words: *philosophical poetry, author's worldview, constant, picture of the world, semantics of image, hesychasm, Hryhorii Skovoroda*

References

1. Barabash Yu. (2017) Vulicya krokodiliv / Nevs'kij prospekt. I poza nimi Crocodile Street / Nevsky Prospekt and beyond]. Kiiv: Tempora 208 s. (in Ukrainian)
2. Bartolini M. (2017) «Piznaj samogo sebe». Neoplatonichni dzherela v tvorchosti G.S. Skovorodi [“Know Yourself” Neoplatonic sources in the work of Skovoroda]. Kiiv: Akadempriodika. 160 s. (in Ukrainian)
3. Braginskij I.S., Lelekov L. A. (1987) Iranskaya mifologiya [Iran mythology]. *Mify narodov mira*. Enciklopediya: V 2 t. [Myths of the World's Peoples Encyclopedia in 2 vol.] Moskva, T.1. S.560–565. (in Russian)
4. Kralyuk P.M. (2013) Istoriya filosofii Ukraïni [History of Ukrainian Philosophy]. Ostrog: Vid-vo Nacional'nogo universitetu «Ostroz'ka akademiya». 652 s. (in Ukrainian)
5. Laslo-Kucyuk M. (1990) Apofeozy svitla u tvorchosti Grigoriya Skovorodi [Apotheosis of light in creative activity of Grigory Skovoroda]. *Slovo i chas*. № 3. S.51–59. (in Ukrainian)
6. Lebedenko A.A. (2013) Uchenie Serdca Grigoriya Skovorody: koncepciya cel'nosti cheloveka i mira [Grigory Skovoroda's Theiching of the Heart: Conception of Integrity of the Human and of the World]. *Zhivaya etika i nauka*. № 2. S. 143–161. (in Russian)

7. Popovich M.V. (2008) Grigorij Skovoroda: Filosofiya svobodi [Grigory Skovoroda: Philosophy of Liberty]. Kiïv: Majsternya Bilec'kih, 256 s. (in Ukrainian)
8. Sidorina Є. (2017) Isihasts'ka praktika duhovnogo skhodzhennya yak nova antropologichna strategiya [Isiast practice of spiritual convergence as a new anthropological strategy]. *Visnik KNTEU*. № 2. S.130–139 (in Ukrainian)
9. Skovoroda G. (2005) Tвори: U dvoh tomah [Works in two volums] Kiïv: TOV «Vidavnictvo “Oberegi”», 2005. T.1–528 s.; T.2–480 s. (in Ukrainian)
10. Sulima V. (1997) Rozum nebesnij, rozum zemnij [Celestial mind, earthly mind]. *Kiïv*. № 11–12. S.124–132. (in Ukrainian)
11. Ushkalov L.V. (2006–2007) Tvorchist' Grigoriya Skovorodi v dzerkali statistiki [Creativity of Grigory Skovoroda]. *Ukraina: kul'turna spadshchina, nacional'na svidomist', derzhavnist'* zb. naukov. prac' [Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood: a collection of scientific works] zb. naukov. prac'. L'viv,. Vip. 15. S. 400–407. (in Ukrainian)
12. Holl M.P. (1997) Enciklopedicheskoe izlozhenie masonskoj, germeticheskoy, kabbalisticheskoy i rozenkrejcerovskoj simvolicheskoy filosofii [Encyclopedic exposition of Masonic, Hermetic, Kabbalistic Rosicrucian symbolic philosophy]. Novosibirsk: «Nauka», Sibirskaya izdatel'skaya firma RAN «KSP». 794 s. (in Russian)
13. Shevchuk T.S. (2010) Na perekresti epoh: antichna literatura u tvorchosti Grigoriya Skovorodi [At the intersection of eras: ancient literature in the works of Grigory Skovoroda]. Izmail: SMIL. 360 s. (in Ukrainian)

Статтю подано до редколегії 20 травня 2021 р